

ȘTEFAN PASCU ȘI DEMOGRAFIA ISTORICĂ ÎN ROMÂNIA*

Sorina Bolovan, Ioan Bolovan

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca

Demografia istorică este una dintre cele mai tinere științe, ce a apărut ca un domeniu autonom de cercetare în deceniul șase al secolului XX, cu lucrările de pionierat ale lui Louis Henry și Michel Fleury. Astfel, majoritatea specialiștilor plasează cronologic geneza demografiei istorice o dată cu publicarea în anul 1956, de către demograful Louis Henry și istoricul-arhivist Michel Fleury, a lucrării *Des registres paroissiaux et l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, INED, 1956, în care se propunea o metodă modernă, inedită, de despuiere și valorificare a registrelor parohiale de stare civilă. Proiectând metoda reconstituirii familiei, L. Henry și M. Fleury au revoluționat domeniul care se ocupa de studierea populației¹. Progresele acumulate de analiza demografică impuneau atunci noi exigențe față de reconstituirea populației din perioada prestatistică, devenind tot mai necesar apelul la izvoare istorice și statistice neglijate anterior. Inovația metodologică permitea restituirea în întregime a vieții biologice a familiei, o instituție fundamentală a societății moderne, ce a devenit un microlaborator de observație atât pentru istorici, cât și pentru demografi.

* Ideea acestui articol are o vechime de circa 15 ani și geneza lui a fost motivată din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând, apropierea noastră de demografia istorică s-a datorat într-o anumită măsură îndemnurilor pe care profesorul Ștefan Pascu ni le-a adresat, iar lărgirea orizontului bibliografic în acest domeniu, înainte de 1989, am realizat-o și prin intermediul unor reviste și lucrări străine pe care profesorul, cu multă bunăvoință, ni le-a pus la dispoziție. Pe măsură ce inițierea noastră în demografia istorică s-a lărgit, am „descoperit” importanța activității profesorului în difuzarea acestei discipline în mediile științifice din România. Al doilea motiv care a impulsionat proiectarea acestui material înainte de 1989, a venit ca o reacție sinceră din partea a doi tineri pe care profesorul Ștefan Pascu i-a ajutat printr-un gest de o mare generozitate dezinteresată, într-un moment dramatic din biografia lor profesională. Gândul nostru, atunci, a fost să ne exprimăm în acest mod „recunoștința” pentru ajutorul primit, însă vremurile în care se practica cultul personalității risca să-i confere unui asemenea articol alte dimensiuni decât cele la care noi ne gândiserăm. Așa se face că, după ezitățile și îndoielile de dinainte de 1989, proiectul a prins abia acum contur ...

¹ Massimo Livi-Bacci, *New Dimensions for Historical Demography*, în vol. *Historiens et populations. Liber Amicorum Etienne Hellin*, Louvain-la-Neuve, 1991, p. 405 sqq.

Prin urmare, încă de la apariția sa, demografia istorică s-a definit mai puțin prin obiectul său (populațiile din trecut) cât prin sursele sale (registrele parohiale) și metodele preconizate (microanaliza longitudinală). „Provocând” unele surse neutilizate și introducând microanaliza bazată pe cuplarea datelor nominative, L. Henry și M. Fleury au făcut să progreseze cercetarea științifică spre zone total neglijate până atunci. O apreciere autorizată asupra importanței metodei celor doi compara introducerea microscopului în biologie cu microanaliza longitudinală în demografie, prin despuiera exhaustivă a registrelor parohiale de stare civilă². Istoricilor și demografilor li s-au asociat ulterior sociologii și antropologii, care au extins considerabil perspectivele de abordare ale comunităților umane și ale familiei.

Cu prilejul Congresului mondial al Comitetului Internațional de Științe Istorice de la Stockholm din 1960, L. Henry a realizat o expunere sintetică a metodelor demografiei istorice. Cu acest prilej, specialiștii prezenți la manifestare au decis înființarea unei Comisii Internaționale de Demografie Istorică sub patronajul Comitetului mai sus amintit. În anul 1963, a fost înființată la Paris Societatea de Demografie Istorică și s-au pus bazele revistei *Annales de démographie historique*, revistă ce a îndeplinit, după 1965, un rol determinant în consacrarea internațională a noii discipline. L. Henry, E. Gautier, J. Meuvret, M. Reinhard, P. Goubert, E. Hellin, J. Dupaquier, M. Livi-Bacci ș.a. au avut meritul de a continua organizarea demografiei istorice prin măsuri deopotrivă administrative, dar și profesionale: introducerea în curricula universitară a unor cursuri speciale de demografie istorică și înființarea unor centre de cercetare, desfășurarea periodică de reuniuni științifice, publicarea de volume tematice și monografii speciale etc. La scurtă vreme după fundamentarea demografiei istorice ca știință de sine-stătătoare prin eforturile specialiștilor francezi, metodologia ei a fost adoptată, perfecționată și diversificată în afara Franței.

În 1964, la Cambridge, o echipă de cercetători condusă de Peter Laslett și E.A. Wrigley a pus bazele unei alte prestigioase instituții³: Cambridge Group for the History of Population and Social Structure. Cercetările de demografie istorică au înregistrat și în SUA, Canada, Germania, Italia etc. o extensiune fără precedent în ultimele decenii, unde s-au înființat fie centre, fie catedre specializate în demografie istorică și istoria populației. Perfecționarea continuă a metodelor de lucru și investigare, diversificarea informației, colaborarea interdisciplinară (în special cu sociologia, antropologia, etnologia și istoria medicinei) au permis demografiei istorice să abordeze teme diverse și să emită explicații pertinente unor aspecte situate în penumbră: familie și piață matrimonială, rudenie, fertilitate, recăsătorie, atitudinile referitoare la sex și sentimente, ilegitimitate, contracepție, epidemii și mortalitate etc. Atari preocupări pe plan mondial s-au materializat și

² *Dictionnaire de sciences historiques*, sous la direction de Andre Burguiere, PUF, Paris, 1986, p.186.

³ Roger Schofield, *Group for the History of Population and Social Structure*, în „SSR Newsletter”, nr. 44, November, 1981, p. 10.

prin editarea unor reviste noi (*Journal of Family History, Continuity and Change, Population Studies, Local Population Studies, Journal of Social History* ș.a.), prin publicarea a sute de sinteze și lucrări care au asigurat demografiei istorice un loc distinct în peisajul științelor socio-umane. Pierre Chaunu în celebra lucrare *Civilizația Europei clasice*, adresa, printr-o strălucită pledoarie, un îndemn călduros istoricilor (și altor specialiști) să se aplece asupra registrelor parohiale de stare civilă, pentru valorificarea la maximum a acestor izvoare istorico-statistice: „registrele parohiale au încetat să fie gloata adormită a vechilor arhive... Ele rămân cea mai bună și aproape unica sursă de documentare pentru istoria celor umili... Aceste registre sunt o sursă pentru istoria demografică, dar, și mai mult, sunt o sursă pentru o istorie globală”⁴.

Încă de la începuturile individualizării ei ca disciplină aparte în deceniul șase al secolului XX, caracterul particular al demografiei istorice a fost imprimat deci de sursele utilizate (registrele parohiale) și de metodele specifice de analiză: reconstituirea familiilor, observația longitudinală etc. La noi în țară, registrele parohiale de stare civilă au fost utilizate nesistematic și parțial, în perioada interbelică, de către echipele de monografiști coordonate de către eminentul savant D. Gusti, cu intenția completării informațiilor referitoare la evoluția demografică a satelor cercetate. Evident, utilizarea registrelor parohiale s-a făcut dintr-o perspectivă unilaterală și cu o metodologie diferită de cea care a prezidat mai târziu la constituirea demografiei istorice.

La scurt timp după apariția lucrării lui L. Henry și M. Fleury și a consacării internaționale a demografiei istorice, și în România s-au înregistrat primele „reacții”. În anul 1952, pe baza unei legi, Direcția Generală a Arhivelor Statului din România începuse procesul preluării de la parohii a registrelor de stare civilă în vederea inventarierii lor și a unei conservări mai judicioase. Importanța registrelor parohiale de stare civilă din Transilvania, ca izvoare istorice și demografice, a fost semnalată constant, începând cu deceniul șase al secolului trecut, de către L. Moldovan⁵. El a reconstituit istoricul registrelor din spațiul transilvan, urmărind mai ales aspectele administrative legate de evoluția acestor surse arhivistice de la simple liste de nume până la registre cu rubrici și informații diversificate, momentul când bisericile și autoritățile habsburgice din Transilvania au impus obligativitatea consemnării momentelor fundamentale din viața indivizilor etc.

Cu toate acestea, impactul științific nu a fost spectaculos, istoriografia românească, în marea ei majoritate înfeudată ideologic și metodologic regimului comunist, nu s-a grăbit să se apropie de noul domeniu al demografiei istorice. La Congresul Mondial de Științe Istorice de la Stockholm (1960), unde s-a decis

⁴ Pierre Chaunu, *Populația Europei clasice*, vol. I, București, 1989, p. 212 sq.

⁵ Liviu Moldovan, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania*, în „Revista arhivelor”, I, nr. 1, 1958, p. 159–185; Idem, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania (1607–1942)*, în vol. *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, p. 273–296.

înființarea Comisiei de demografie istorică, a participat, printre alți istorici din România, și Ștefan Pascu. Prezența acestuia la forumul unde L. Henry expuse metodele demografiei istorice, dar mai ales după participarea la Colocviul Internațional de Demografie Istorică de la Liège (1963), unde s-a analizat din perspectivă istorică fenomenul mortalității, l-au făcut pe profesorul Ștefan Pascu să conștientizeze nu numai importanța demografiei istorice ca o disciplină în plină expansiune, dar și pragmatismul acesteia pentru istoria românilor. Trebuie să menționăm și faptul că la Liège, profesorul Ștefan Pascu a avut mai multe intervenții în care a realizat o sinteză asupra surselor demografice și a cercetărilor de istoria populației din țara noastră⁶. De altfel, istoricul clujean va mai fi prezent în anii următori în volume colective din străinătate sau în celebra revistă pariziană *Annales de démographique historique*, cu studii referitoare la probleme demografice din România sau din spațiul balcanic⁷.

Este adevărat că la Cluj, Sibiu, Iași sau București existau specialiști care au început să abordeze diverse aspecte ale istoriei populației României, dar, deocamdată, distincția între demografie (cu înțelesul de istoria populației) și demografie istorică era greu de realizat. Inclusiv Ștefan Pascu se remarcase anterior prin interesul studierii și publicării unor izvoare istorice cu conținut statistico-demografic (conscriptii, urbarii)⁸. Lui Ștefan Pascu îi revine însă meritul de a fi coagulat la Universitatea și Institutul de Istorie din Cluj un nucleu, o echipă de cercetători, care au acordat populației Transilvaniei, în anii '70 ai secolului trecut, un spațiu larg în activitatea lor. De asemenea, la Facultatea de Istorie și Filosofie a fost introdus cursul de demografie istorică, iar studenții au fost îndrumați să-și aleagă teze de licență în domeniul istoriei populației și demografiei istorice.

Materializarea acestor preocupări o putem regăsi într-un prim volum de studii demografice apărut la Cluj în 1972, sub redacția lui Ștefan Pascu, intitulat sugestiv *Populație și societate*⁹. Lucrarea este deschisă de către profesorul Pascu printr-un amplu studiu în care se trec în revistă principalele curente și teorii privind evoluția populației din antichitate până în prezent, precum și o expunere a

⁶ Ștefan Pascu, Les sources et les recherches démographiques en Roumanie (Periode prestatistiques), în vol. Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique. Actes du colloque international de démographie historique, Liège, 18–20 avril 1963, Liège, 1965, p. 280–303.

⁷ Ștefan Pascu, Les recherches de démographiques historique en Roumanie, 1944–1964, în vol. Etudes et chroniques de démographie historique, Paris, 1964, p. 237–250; Idem, A propos des migrations en Europe Orientale, în „Annales de démographique historique”, 1970, p. 119–121.

⁸ Ștefan Pascu, *O conscripție de la 1733*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj”, X, 1945, p. 376–391; Idem, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, III, 1960, p. 171–253.

⁹ *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, sub red. Șt. Pascu, Cluj, 1972, 356 p.

caracteristicilor regimului demografic din Țările Române din evul mediu până în epoca modernă. Volumul mai conține, printre alte materiale științifice consistente semnate de Gheorghe Platon, Ștefan Ștefănescu ș.a., un studiu elaborat de Natalia Giurgiu¹⁰, care a investigat pentru prima dată în mod sistematic câteva registre parohiale (reformate și ortodoxe) din zona Clujului. Deși autoarea s-a limitat la a studia doar mișcarea naturală din satele respective, apropierea față de metodologia demografiei istorice a înregistrat un pas notabil. Apariția în anul 1977 a celui de-al doilea volum al publicației *Populație și societate*¹¹, a mai adăugat un jalon pentru demografia istorică românească prin studiile incluse în cuprins dar și prin prezentarea succintă de către L. Moldovan a metodei lui L. Henry și M. Fleury de depuiere și valorificare a registrelor parohiale¹².

Conștient de importanța diseminării disciplinei demografie istorică spre categorii cât mai largi de intelectuali și specialiști, Ștefan Pascu publică în acei ani mai multe articole și studii în reviste de cultură sau volume tematice¹³; dincolo de pledoaria pentru noua știință, autorul a relevat și dimensiuni necunoscute sau neabordate până la acea vreme ale habitatului din spațiul transilvan. Aprecierea internațională de care s-a bucurat producția sa științifică, dar și activitatea organizatorică de la Cluj în domeniul demografiei istorice, au determinat comunitatea academică în anul 1975, la Congresul Internațional de Științe Istorice de la San Francisco, să-l aleagă pe profesorul Ștefan Pascu în funcția de președinte al Comisiei internaționale de demografie istorică. Cu responsabilitate și bucurându-se de respectul colegilor străini, istoricul clujean a rămas timp de un deceniu în fruntea acestei prestigioase asociații, organizând mai multe reuniuni și conferințe tematice atât în România cât și în alte țări. De altfel, la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Stuttgart din anul 1985, după ce, firesc, a fost înlocuit din funcția de președinte al Comisiei internaționale de demografie istorică, Ștefan Pascu a fost numit președinte de onoare al acestei asociații, calitate pe care nu o mai primise nimeni până atunci.

¹⁰ Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în *Populație și societate*, vol. I, p. 97–137.

¹¹ *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. II, sub red. Șt. Pascu, Cluj, 1977, 483 p.

¹² Din păcate, autorul nu a avut acces direct la cartea lui L. Henry și M. Fleury, expunând esența metodologiei demografiei istorice pe baza unor recenzii ample ale cărții respective apărute în Ungaria. Vezi L. Moldovan, *Registrele parohiale de stare civilă. Izvoare de date demografice*, în *Populație și societate*, vol. II, sub red. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, p. 45–50.

¹³ Ștefan Pascu, *Demografia*, în „*Tribuna*”, XIV, nr. 16, 1970, p. 6; idem, *Însemnătatea demografiei și a statisticii istorice pentru studiul istoriei*, în vol. *Cercetările multidisciplinare și interdisciplinare. Originea, dezvoltarea și perspectivele lor*, București, 1972, p. 133–142; Idem, *Habitatul transilvan*, în „*Lucrări științifice. Seria Istorie*”, Institutul Pedagogic Oradea, 1972, p. 9–30; Idem, *Demografia istorică – știință umană aplicată*, în „*Tribuna*”, XXII, nr. 8, 1978, p. 3 și nr. 9, 1978, p. 7; idem, *Demografie și ecologie*, în „*Ocrotirea naturii și a mediului înconjurător*”, 28, nr. 1, 1984, p. 5–9; Idem, *Demographie et histoire*, în „*Revista de istorie*”, XXXIII, nr. 4, 1980, p. 707–723.

În septembrie 1977, prin eforturile profesorului Ștefan Pascu și ale Comisiei internaționale de demografie istorică, s-au desfășurat la Cluj-Napoca lucrările unui amplu colocviu internațional de demografie istorică, în cadrul căruia o secțiune a fost dedicată registrelor parohiale (au participat nume de referință în demografia istorică mondială precum J. Dupaquier, S. Sogner, A. La Rose, G. Cabourdin, E. Hêlin ș.a.)¹⁴. De asemenea, în cadrul Congresului Internațional de Științe Istorice de la București (1980), secțiunea Comisiei de demografie istorică a fost una dintre cele mai consistente. Sub impactul acestor manifestări, beneficiind și de șansa unor stagii de documentare în Franța, Belgia, Ungaria, Germania sau SUA, câțiva istorici s-au străduit, alături de Ștefan Pascu, să impună și în istoriografia românească noua direcție de cercetare (Gheorghe Platon, Ecaterina Negruți, Simion Retegan, Ștefan Ștefănescu, Louis Roman, Elek Csetri, Istvan Imreh, Akos Eged, Haralambie Chircă etc.

Firește, producția științifică a profesorului Ștefan Pascu pe tărâmul demografiei istorice s-a multiplicat în acei ani, însemnând înaintea de toate o diversificare a problemelor abordate. Lucrările publicate atât în țară cât și în străinătate au avut în vedere un bilanț al cercetărilor românești în materie de demografie istorică, au relevat dinamica și structura populației din Transilvania și Bucovina între revoluția de la 1848 și Primul Război Mondial, au abordat problema recăsătoriei la românii ortodocși în epoca modernă, habitatul și compoziția etno-demografică a Transilvaniei de-a lungul evului mediu etc.¹⁵

Paralel, la București, în cadrul Universității și al Institutului „N. Iorga”, prin strădaniile lui Ștefan Ștefănescu, Paul Cernovodeanu și L. Roman, în anii '80 ai secolului trecut s-au pus bazele Laboratorului de demografie istorică, prima instituție de la noi ce și-a propus și a reușit să promoveze constant și coerent noua orientare științifică. Activitatea Laboratorului a reprezentat în deceniul nouă al secolului trecut, alături de acțiunile profesorului Pascu, cea mai importantă contribuție românească la demografia istorică universală, lui Louis Roman revenindu-i meritul de a o face cunoscută și pe plan mondial prin inventarierea celor mai consistente studii românești în cunoscuta Bibliografie internațională de demografie istorică, prin publicarea de materiale în *Annales de démographie historique* sau alte volume tematice din

¹⁴ Comunicările prezentate la acest colocviu au apărut în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. III-IV, sub red. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, 1980, 203 p. și respectiv 221 p.

¹⁵ Ștefan Pascu, Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani. În „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, 20, 1977, p. 127-162; Idem, Siebenbürgen und die Bukowina im Rahmen des Habsburgerreiches. Geographisches-ökonomische und ethno-demografische Grundlagen. In Die Habsburgermonarchie, 1848-1918, Band 3, Wien, 1980, p. 1339-1351; Idem, The ethno-demographic structure of medieval Transylvania. Statistical and documentary argument, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, vol. 6, București, 1980, p. 265-281; Ștefan Pascu, Viorica Pascu, Le remariage chez les orthodoxes, în vol. Marriage and Remarriage in Populations of the Past, London-New York, 1981, p. 61-66; Ștefan Pascu, Mutations démographiques au Haut Moyen Age: People sedentaires et populations migratrices, în vol. Comité international des sciences historiques, Stuttgart, du 25 aout 1-er septembre 1985, Stuttgart, 1985, p. 813-820

străinătate¹⁶. Prin simpoziioanele organizate anual, prin ciclurile de con-ferințe periodice etc. s-a instituționalizat la București cercetarea de demografie istorică, în jurul Laboratorului gravitând specialiști din întreaga țară: istorici, arhiviști, demografi, sociologi, medici etc.¹⁷ În acest context, să menționăm nu numai colaborarea constantă a istoricilor demografi de la Iași (Gheorghe Platon, Ecaterina Negruți, Dumitru Șandru etc.) la volumele *Populație și societate* editate de profesorul Pascu, cărțile și studiile de referință în ceea ce privește populația Moldovei și a României în epoca modernă¹⁸, dar și prezența avizată la manifestările științifice organizate fie la Cluj-Napoca fie în afara țării de către Comisia internațională de demografie istorică.

Și la Cluj, în jurul lui Ștefan Pascu, deceniul nouă a consemnat continuarea eforturilor de a impune în istoriografie această direcție de cercetare. Alături de studiile profesorului, un merit deosebit le revine lui Simion Retegan care, prin cercetările de istorie a satului ardelean, a atras atenția asupra posibilităților multiple de explorare a registrelor parohiale de stare civilă și a Fondului Episcopiei greco-catolice de Gherla, precum și lui Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt¹⁹. Rezultatele prelucrării registrelor parohiale pentru câteva sate din Câmpia Transilvaniei în secolul al XIX-lea au relevat aspecte interesante ale evoluției natalității și mortalității

¹⁶ L. Roman, *Le Laboratoire de Démographie Historique de Bucarest*, în „Annales de Démographie Historique”, 1988, p. 360–361; Idem, *Fécondité et statut de la femme en terre roumaine et européenne. XVIIe–XIXe siècles*, la Conference On Women's position and demographic change in the course of development, Asker (Oslo), Norvegia, 15–18 iunie 1988; Idem, *Les communautés de parenté aux Pays Roumains et en Europe, XIVe–XVIIIe siècles*, în vol. *Les modèles familiaux en Europe aux XVIe–XVIIIe siècles. Les actes du colloque international de Nieborów*, 23–26 oct. 1989, publiés par Cezary Kuklo, Białystok, 1992.

¹⁷ L. Roman a prezentat constant, în mai multe numere, în paginile *Revistei de istorie* (vezi bunăoară nr. 12 din 1984 sau nr. 11 din 1987) activitatea laborioasă a Laboratorului de demografie istorică; a se vedea în acest sens și Costin Feneșan, *Laboratorul de demografie istorică în al optălea an de activitate*, în „Revista de istorie”, 42, nr. 11, 1989, p. 1143–1145, precum și Șt. Ștefănescu, *Activitatea Laboratorului de demografie istorică în contextul istoriografiei românești actuale*, în „Revista de statistică”, 37, 1984. H. Chircă, *Mișcarea naturală a populației în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, în satul Șura Mare, jud. Sibiu*, în „Revista de istorie”, 37, nr. 12, 1984, p. 1234; M. Chiriță, *Despre starea civilă a populației comunei Bistreț-Dolj (1832–1985)*, în „Mitropolia Olteniei”, 40, nr. 1, 1988, p. 104–112. Șarolta Solcan, *Registrul parohial de botezuri al bisericii reformate din Făgăraș, sursă pentru demografia istorică a sec. al XVII-lea*, în „Hrisovul”, 1, 1995, p. 90–100.

¹⁸ Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984; Idem, *Migrații sezoniere la lucru în România (1859–1918)*, București, 1991; Gheorghe Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea sec. al XVIII-lea până la 1859, în Populație și societate*, vol. I, 1972; Idem, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul sec. al XIX-lea*, în „Carpica”, 3, 1970.

¹⁹ S. Retegan, *Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea (Solnocul Interior)*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 166–173; L. Gyemant, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în sec. al XVIII-lea*, în „Crisia”, 20, 1990, p. 175–194; Idem, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Crisia”, 21, 1991, p. 106–138; A. Răduțiu, L. Gyemant, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690–1847*, București, 1995; Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, *Aspecte privind căsătoria în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în „Acta Musei Porolissensis”, 12, 1988, p. 845–850.

din aceste comunități înainte și după abolirea iobăgiei. Dincolo de reconstituirea dinamicii și a mișcării naturale a populației, ilegitimitatea, ciclul vieții familiale și alte teme s-au oferit cu generozitate celor care au dorit să valorifice parțial sau plenar aceste surse demo-istorice, în special celor aparținând noii generații de istorici.

După 1989, în contextul renovării discursului istoriografic românesc emancipat de sub orice constrângere ideologică sau politică, s-a conturat clar o tendință constantă la Universitatea „Babeș-Bolyai”, la Institutul de Istorie și Centrul de Studii Transilvane de a promova studiile de demografie istorică, istoria mentalităților, imaginar și antropologie istorică. Astfel, asistăm la o adevărată „redescoperire” a registrelor de stare civilă, la abordarea unor subiecte marginalizate sau mai puțin cercetate anterior. Câteva inițiative editoriale colective, datorate în primul rând reprezentanților tinerilor istorici, au supus dezbaterii științifice concepte, metodologii ori surse neexplorate până acum. Fie că avem în vedere doar grupaje de studii din aceste lucrări sau chiar volumele în întregime, problematica specifică istoriei familiei și demografiei istorice ocupă un loc privilegiat: căsătoria și recăsătoria, reconstituirea familiei, concubinajul, prostituția, divorțul, ilegitimitatea, imaginea și statutul femeii în societatea tradițională dar și în prezent, mișcarea feministă, feminitate și masculinitate etc. Prin teze de doctorat, lucrări de licență sau master, teme de plan sau lucrări de perfecționare științifică pentru obținerea gradului I, demografia istorică, dar și celelalte domenii novatoare și-au consolidat pozițiile la Cluj-Napoca²⁰,

²⁰ Prezentăm, fără a intenționa o inventariere completă, câteva dintre lucrările elaborate în spiritul istoriei familiei și demografiei istorice: Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Considerații demografice asupra localităților Brăișor și Iclod în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, 30, 1990–1991, p. 267–269; Idem, *Registrelor parohiale de stare civilă din Transilvania – izvoare de demografie istorică*, în „Revista arhivelor”, seria a III-a, vol. I, nr. 1–2, p. 47–51; Sorina Bolovan, *Aspects of the family life cycle in north-western mid 19th Century Transylvanian villages*, în „Transylvanian Review”, 3, no.1, 1994, p. 101–107; Idem, *Reconstituirea familiei în satul românesc din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în vol. *Studii istorice. Omagiu Profesorului Camil Mureșanu*, îngrijit de N. Edroiu, Cluj-Napoca, 1998, p. 329–350; Idem, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, 35, 1996, p. 209–224; Idem, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999; Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000; Adriana Florica Muntean, *Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul sec. al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud.Cluj)*, în vol. *S. Manuilă, istorie și demografie*, p. 135–143; Idem, *Divorțul la românii ortodocși din protopopiatul Turzii (sfârșitul sec. XIX)*, în vol. *Studii de istorie a Transilvaniei*, p. 176–178; Idem, *Familia și ciclul vieții familiale în zona rurală a comitatului Sătmăr: a doua jumătate a sec. XIX*, în vol. *Studii istorice româno-ungare*, editat de L. Nastasă, Iași, 1999, p. 139–151; Idem, *Condiția femeii măritate în societatea tradițională transilvăneană din a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în vol. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, editori G. Cosma, E. Magyari-Vincze, O. Pecican, Cluj, 2002, p. 157–167; Vari Sandor, *Alice în oglindă sau repere pentru o imagologie a femeii în mediile urbane transilvănene de la sfârșitul sec. al XIX-lea*, în vol. *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, p. 284–292; Bogdan Crăciun, *The Transylvanian Saxon Community of Șaeș in the 19th Century*, în „Transylvanian Review”, IX, No. 2, Summer, 2000, p. 40–57; Idem, *Aspecte privind statutul femeii în comunitatea săsească din Șaeș (sec. al XIX-lea)*, în vol. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, p. 335–345; F.V. Mureșan, *Familia și condiția femeii în districtul românesc al Bistriței la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în *Ibidem*, p. 139–158; Simona Stieger, *Mișcarea feministă românească din Transilvania (1850–1914)*, în *Ibidem*, 237–266.

dar și în alte centre universitare transilvănene, între care se evidențiază prin cercetările interdisciplinare Oradea²¹.

O importanță considerabilă pentru dezvoltarea studiilor de demografie istorică a Transilvaniei o reprezintă inițiativa unui grup de cadre didactice și cercetători de la Facultatea de Sociologie a universității clujene, coordonați de către Traian Rotariu, de a publica în limba română recensământurile efectuate în Transilvania după 1850. Volumele editate până acum²², referitoare la recensământurile efectuate între 1850–1941, cuprind informații ample privind numărul și compoziția populației din toate localitățile transilvănene, facilitând redactarea de micromonografii demografice și compararea cu informațiile obținute din registrele parohiale privind mișcarea naturală a populației. În același timp, după 1995, specialiștii beneficiază de un instrument de lucru extrem de util, respectiv de monumentală lucrare elaborată de Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt²³, care inventariază toate documentele cu caracter statistico-demografic ce au legătură directă cu Transilvania.

Chiar dacă bilanțul studiilor de demografie istorică din România ultimelor decenii nu este comparabil cu cel din Ungaria, Polonia sau Cehia, pentru a ne raporta doar la țările din Europa Centrală, totuși deschiderea a fost realizată, iar perspectivele de dezvoltare ale noii discipline în viitor ne îndreptățesc să sperăm că atât la București, cât și la Cluj, Iași sau în alte centre științifice se vor remarca echipe de cercetători care să recupereze handicapul față de demografia istorică universală. În acest context, rolul lui Ștefan Pascu în difuzarea și implementarea demografiei istorice la Cluj-Napoca și în general în România este unul excepțional, orice tentativă de a oculta contribuțiile și acțiunile inițiate de Profesor timp de aproape 4 decenii s-ar situa, cu siguranță, în sfera subiectivității, subiectivitate inerentă totuși firii umane...

²¹ Barbu Ștefănescu, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și modern*, Oradea, 1998; Ioan Horga, *Considerații pe marginea evoluției demografiei istorice: metodă, surse de documentare, modelare proprie*, în vol. *Istoria – ca experiență intelectuală*, coord. Corneliu Crăciun, Antonio Faur, Oradea, 2001, p. 432–446; Blaga Mihoc, *Moralitate și justiție (I–II)*, în vol. *Justiție și moralitate*, Oradea, 2000, p. 27–72

²² *Recensământul din 1850, 1857, 1880, 1900, 1910, 1941 Transilvania*, coord. Traian Rotariu, București, 1996–1999, Cluj-Napoca, 2002

²³ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690–1847*, București, 1995.